

9549

Վ. ԼՈՒՆԿԵՎԻՉ

ՊՍԻԿ Է
ԲԱՅՑ ՉՍԻԿ Է

638.4

L-88

ԹԻՖԼԻՍ

1898

2011

59
9

638.4
1-88

վ. ԼՈՒՆԿԵՎԻԶ

սր

ՊՍԻԿ Է ԲԱՅՑ ՉՍԻԿ Է

1006
29/27

ՄՐՃԻՆՆԵՐԻ ԿԵԱՆՔԻԳ ՏԵՄԱԳՈՒՆՈՒԹԻՄ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Մ. Դ. Ռոտինեանցի

Типография М. Д. Ротинянца, Гол. пр., д. № 41.

1897

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 30-го Юля, 1897 г.

2002

Դուք անկասկած շատ բան կարդացած կը լինէք մարդկանց կենցաղավարութեան, նիստի ու կացի մասին, իսկ մըջիւնների մասին դժուար թէ մի բան կարդացած լինէք: Ախր թնջ բան է այդ փոքրիկ, անշէնք, անշնորք միջատը, որ մարդ նրանով հետաքրքրվի: Սմբողջ օրը գժի նման դէս ու դէն է վազվզում, հազար անգամ մտնում է բուռն դուրս գալիս՝ ինքն էլ չը գիտէ ինչի համար, կամ թէ մի ցորենի հատիկ, սատկած մոխր ասած քաշ է տալիս բուռն. ապրում է իր համար անբան անասունի նման, մինչև բնութեան թագաւորի՝ մարդու ոտի տակ ընկնելն ու տրորվելը:

— Ախր թնջպէս կարելի է, կասէք դուք մտքներումդ, համեմատել մըջիւնին մարդու հետ, նրա կեանքը մարդու կեանքի հետ ու մինչև անգամ զրքեր գրել այդ կեանքի մասին: Մարդս, թնջ ասել կուզի, բանական արարած է. նա հօ մըջիւնի ընկերը չէ: Տես, նա թնջպէս է կարգի դրել իր կեանքը, թնջպէս է ամեն բան նախատեսել: Յրտի դէմ էլ է հնարք գտել, քաղցի դէմ էլ: Հոյակապ տներ է շինել իր համար, խոպան հողը մշակել է, վայրի կենդանիներից շատերին ընտելացրել, բանաց-

նում է իր համար, գործ է ածում նրանց միսը, կաթը, մորթին և այլն: Ահագին գործարաններ է հիմնել, ինչ որ իրան պէտք է պատրաստում է այնտեղ հազար տեսակ գործիքներով ու զարմանալի մեքենաներով: Գեղեցիկ խճուղիներ, երկաթուղիներ, հեռագրական գծեր է շինել և էլի հազար ու մի այդպիսի բաներ: Հիմի եկել էք ու մրջիւնի նման չնչին արարածին մարդուս ընկեր էք անում:

Այդ և ուրիշ շատ այդպիսի բաներ երևի կանցնեն մտքներովդ, ընթերցողներ. բայց ես պէտք է ձեզ ասեմ, որ դուք շատ սխալվում էք: Մի քանի խելօք ու գիտուն մարդիկ տարիներով օրական մի քանի ժամ մրջիւնի բունի կողքին նստած՝ դիտել են մրջիւնների կեանքը և տեսել են, որ մրջիւնը ընդհակառակը, շատ ուշագրութեան արժանի ու հետաքրքրական կենդանի է: Այդ գիտնականներն իրանց դիտածները մանրամասն գրել են: Ես նրանցից մի քանիսի գրածները կարդացել եմ, ինքս էլ դիտել եմ ու տեսել, որ նրանց ասածը ճիշդ է: Այժմ էլ ուզում եմ ձեզ պատմել ինչ որ յայտնի է մրջիւնների մասին, որ դուք էլ կարդաք ուրիշների դիտողութիւնները, ինքներդ էլ դիտէք, տեսնէք ձեր աչքերով ու ծանօթանաք այդ «պստիկ է բայց չստիկ է» միջատի հետաքրքրական կեանքի հետ:

I

Նայէք մրջիւնի բունին.—մի փոքրիկ, կոնաձև՝ շաքարի գլխի պէս հողակոյտ է. մէջն ու չորս

կողմը լիքը մրջիւններ են. դրանցից նիայն մի քանիսը թևաւոր են, իսկ մեծ մասը թև չունեն: Բունենք այդ անթիւ մրջիւններից մէկին,—այդ բաւաւոր մրջիւններն են,—տեսնենք ինչ բան է: Ըստ երևոյթին, մի առանձին բան չը կայ.—ահագլուխը, կուրծքը, փորն ու ոտները. էլ ուրիշ ոչինչ: Բայց վերցրէք խոշորացնող ապակին և կը տեսնէք, որ բացի մարմնի այդ գլխաւոր մասերից, ուրիշ բաներ էլ կայ դիտելու:

Հա, դուք գուցէ չը գիտէք թէ ինչ է խոշորացնող ապակին: Խոշորացնող կամ խոշորացոյց կոչվում է այնպիսի ապակի, որ եթէ մօտեցնէք աչքներդ ու նրա միջով նայէք մի որ և է առարկայի, կը տեսնէք, որ առարկան իսկականից մեծ է երևում. օրինակ՝ քորոցի գլուխը սխեռի չափ է երևում, մազը շաքարի թելի հաստութեամբ և այլն: Ուրեմն մրջիւնն էլ իսկականից մօտ քսան անգամ աւելի մեծ կերևայ, եթէ այդ ապակիով նայենք նրան, և այն ժամանակ մենք պարզ կը տեսնենք նրա մարմնի այնպիսի փոքրիկ մասերը, որ մարդուս աչքը չէ կարող ջոկել առանց խոշորացոյցի: Նայենք խոշորացոյցով մրջիւնին: Ի՞նչ ենք տեսնում: Գլխին երկու հատ մեծ աչք, բերան՝ վերին ու ներքին շրթուներով, երկու հատ սուր ծնօտ, որով մրջիւնը կրծում ու ծամում է իր կերակուրը—այդ սուր ծնօտները նրա համար նոյնն են, ինչ որ մեր ծնօտ ու ատամները մեզ համար,—վերջապէս էլի գլխի վրայ երկու հատ փոքրիկ մազ, որոնք անդադար

շարժվում են և որոնց կարելի է բեխեր կամ շօշափուկ անուանել: Կրծքին կպած են երեք զոյգ ոտներ, որոնցից ամեն մեկը մի քանի խաղ կամ յօդ ունի: Մրջիւնին էլ հէնց նրա համար են յօգաւոտ կենդանի անուանում, որ ոտները ջոկ-ջոկ փոքրիկ յօդերից են կազմված: Թւաւոր մրջիւնների թւաւորն էլ կրծքին են կպած լինում: Այժմ նայենք փորին, նա էլ մի քանի ջոկ-ջոկ օղակներից է բաղկացած, որոնք փորի վրա կտրվածքների նման բաներ են կազմում. և դրա համար է, որ մրջիւնին միջատ են անուանում:

Կեռ ոչ ոք տեսած չը կայ մենակ, ջոկ-ջոկ ապրող մրջիւններ: Մրջիւնն էլ մարդու և մի քանի ուրիշ կենդանիների նման շատ սիրում է իր նմանների ընկերութիւնը. դրա համար էլ մրջիւնները խումբ-խումբ են ապրում, այնպէս որ ինչ մըրջիւնաբուն որ նայէք հազարաւոր մրջիւն կը տեսնէք. այնպիսի մրջիւնանոցներ էլ կան, որ միջի մրջիւնների թիւը կէս միլիօնի է հասնում: Բայց չը կարծէք թէ մրջիւնանոցի բնակիչները բոլորովին պատահական կերպով են ընկերացել իրար կամ թէ ժամանակաւոր նպատակներով, օրինակ՝ նրա համար, որ միասին կերակուր փնտռեն կամ յարձակումն գործեն դրացի մրջիւնանոցի վրա, որ պէտք է ասած, նրանք շատ են սիրում անել, և այլն:

Ո՛չ, ընդհակառակը, մրջիւնանոցը մեծ, բազմամարդ քաղաքի նման մի բան է, որի բնակիչները կապված են իրար հետ մշտական կապերով, ըն-

կերովի աշխատում են, պաշար են հաւաքում, միասին պաշտպանում են իրանց բունը թշնամու յարձակումից, որ սովորաբար մօտակայ մրջիւնանոցների բնակիչների կողմից է լինում, և այլն:

Բայց ի՞նչ եմ ասում, ի՞նչ քաղաք, մրջիւնանոցը ամբողջ տէրութիւն է իր հպատակներով ու իշխանութեամբ, զինւորականներով ու խաղաղ քաղաքացիներով, ստրուկներով ու ստրկատէրերով: Եթէ ուշադրութեամբ նայէք մրջիւնանոցի բնակիչներին, կը տեսնէք, որ արտաքին տեսքով էլ միմեանցից ջոկվում են: Ամենից առաջ դուք կը նշկատէք թւաւոր որձերի, էգերի և անթիւ բանւորների տարբերութիւնը: Բանւոր մրջիւններին ճանաչելը դժուար չէ, որովհետեւ մրջիւնների մեծ մասը բանւոր են: Բացի դրանից բանւոր մրջիւնը գիտենալով, որ շատ գործ կայ վզին, իսկ ժամանակը ինչպէս ասում են՝ ոսկի է, ձեռքերը ծալած չէ նստում. նա շարունակ դէս ու դէն է ընկնում, շտապում է, բան է կրում իրանց հասարակաց բնակարանը, այս պատճառով էլ ուրիշ մրջիւններից աւելի է աչքի ընկնում: Ախր, ինչպէս կարող են դէս ու դէն չընկնել բանւոր մրջիւնները: Նրանցից մի քանիսը պէտք է շէնք շինեն ու նորոգութիւն անեն՝ այդ որմնադիրներն ու հիւսնեւն են, — միւսները պէտք է պաշարեղէնի հոգսը քաշեն, գտնեն, կրեն բունն ու ամբարեն նշանակված տեղում. մի խօսքով հազար ու մի այդպիսի գործ պէտք է անեն բանւոր մրջիւնները: Եթէ նայենք, բանւոր

մըջիւններից մի քանիսին, կը տեսնեն՝ որ նրանց գլուխն ու ծնօտները մի քիչ աւելի մեծ են, քան միւսներինը: Այդ գլխաւոր զինւորներն են: Այդ զինւորները օտար մըջիւնների հետ պատերազմելիս իրանց ծնօտներով են կռուում. դրանով է բացատրվում նրանց ծնօտների մեծութիւնը: Այնպիսի մըջիւններ էլ կան, որոնց գլուխը մարմնի ամբողջ մնացած մասի չափ է, որ նոյնպէս մի քիչ աւելի մեծ է, քան բանող մըջիւնի իրանը: Դրանք կոյր մըջիւններ են, մըջիւններից ամենաանբաղձները: Նրանք հէնց միայն նրա համար են, որ իրանց մեծ, կոյր գլխով զանազան թշնամիների ու շաղթութիւնն իրանց վրա գրաւելով՝ չը թողնեն որ նրանք բանւոր մըջիւններին նկատեն: Երբ որ, օրինակ, բանւոր մըջիւնները դուրսը, բաց երկնքի տակ են բանում, մեծազլուխ կոյրերը պտտում են նրանց մէջ, բան է եթէ մի թռչունի սիրտն ուզեց մի մօեղ կամ միջատ անուշ անել, ինչ ասել կուզի, որ մանր մըջիւնների ետեւից չի ընկնի, կաշխատի խոշորներիցը ձեռք գցել. այն ժամանակ վայն եկել է ու տարել մեր գոնչագլխին... Օտար մըջիւնների հետ կռուելու ժամանակ էլ գոնչագլուխներին առաջին շարքումն են կանգնեցնում. էլ ինչ կանեն հողէ պտտ ու պատնէշը: Ահա կոյրերի պաշտօնը. էլ ուրիշ բանի պէտք չեն նրանք:

Բանւոր մըջիւններից շատերը մըջիւնանոցից համարեա իսկի չեն դուրս գալիս. դրանք տան սպասաւորները — գայեակներն են, որոնք մըջիւնաձագե-

ջին պահում ու խնամում են: Դայեակները բացի ձագերին խնամք տանելուց, ուրիշ ոչնչով չեն զբաղւում:

Վերև յիշված բոլոր բանւոր մըջիւնները չեն կարող ձագեր ունենալ: Նրանք բացի իրանց գործից և պաշտօնից ոչնչով չեն կարող պարապել: Իսկ նոր մըջիւններ, մըջիւնաձագեր միայն թեւաւոր որձերն ու էգերն են բերում: Էգ մըջիւններին դժուար է տեսնել, որովհետեւ ամեն մի մըջիւնանոցում երեք հատից աւելի էգ չի լինում. իսկ որձերի թիւը երբեմն տասնեակների է հասնում: Էգը որձից միայն նրանով է զանազանվում, որ փորը որձի փորից մեծ է. մնացած բաներում տեսքով բոլորովին նման է նրան: Այդ թեւաւոր մըջիւնները մըջիւնանոցի աղաներն են. ոչինչ հոգս չեն քաշում, բան չեն անում. և միայն երբեմն երբեմն, հազարից մի անգամ մասնակցում են ընդհանուր աշխատանքներին:

Երբեմն բանւոր մըջիւններին զիտելիս կարելի է տեսնել որ մի քանիսը իրանց տեսքով բոլորովին զանազանվում են միւսներից. կամ շատ փոքր են լինում միւսներից կամ գոյնն է տարբեր լինում մըջիւնանոցի միւս բոլոր բնակիչների գոյնից: Այդ ինչ մըջիւններ են: Այ, հէնց դրանք են այն ճորտերը, ստրուկները, որոնց մենք վերևը յիշեցինք: Առաջ դրանք էլ մի որ և է ուրիշ մըջիւնանոցի ազատ քաղաքացիներ են եղել, բայց յետոյ օտար մըջիւնների դէմ վարած պատերազմի ժամանակ

գերի են ընկել թշնամու ձեռքը և ահա այժմ նրանք անազատ ստրուկներ են: Աղաները աշխատում են մինչև անգամ նրան դուրս չը թողնել մըջիւնանոցից լոյս աշխարհ, և նրանք դրա համար ներքեւում տանու գործերն են կատարում: Մըջիւնանոցում անպիտի մըջիւնի էլ կարող էք հանդիպել, որին նայելուց համարեա թէ ոչինչ չի երևում, բացի ահագին գնդաձև փորից. իսկ գլուխն ու կուրծքը նոյնչափ են, որչափ միւսներինը: Այդ մըջիւնները մեղրաքաղ են կոչվում, իսկ թէ ինչ պաշտօն ունեն նրանք մըջիւնների թագաւորութեան մէջ, այդ յետոյ կը պատմեմ:

Մըջիւնները իրարից տարբերվում են թէ իրանց մեծութեամբ, թէ գոյնով և թէ առհասարակ արտաքին տեսքով: Օրինակի համար՝ կան սև, կարմրագոյն, շէկ, դարչնագոյն և այլն մըջիւններ, այնպէս ինչպէս մարդկանց մէջ լինում են կարմրամորթներ՝ օրինակ՝ հնդիկներ, սևամորթներ՝ օրինակ՝ նեգրներ, արաբներ, սպիտակամորթներ՝ օրինակ՝ հայեր և այլն: Մի մըջիւնանոցի մէջ սովորաբար մի գոյնի և մօտաւորապէս մի մեծութեան մըջիւններ են լինում:

Երևի այժմ մտքներումդ ասելիս կը լինէք, — եթէ ինչ որ մինչև հիմա կարդացիք ճշմարիտ է, մըջիւնը՝ ճիշտ որ հետաքրքրական կենդանի է եղել: Տեսէք ինչ ճարպիկ կերպով կարգի է գցել ամեն բան. կարծես զգացել է, որ եթէ մըջիւնանոցում զանազան աշխատանքները բոլոր մըջիւն-

ները միատեղ չանեն, այլ բաժանեն իրանց մէջ, այն ժամանակ գործը աւելի լաւ, յաջող կերթայ, և ահա նրանք էլ մարդկանց պէս իրանց զինւորներն, որմնադիրներն, հիւսններն, դայեալներն, ճորտերն, և այլն ունեն: Իսկ թէ որքան օգտակար է նրանց համար այդ, — էլ ասել չի լինի. ամեն մի մըջիւն հիանալի գիտէ իր գործը, որովհետև մի, շատ շատ երկու տեսակ գործ պէտք է անի, և այդպիսով աւելի լաւ ու արագ էլ է կատարում իր գործը, քան եթէ մըջիւնանոցի ամեն գործերին մասնակցէր: — Նրանք էլ մարդկանց պէս աշխատանքները բաժանել են, ամեն մէկին մի տեսակ գործի են դրել և նրանց ընդհանուր, հասարակաց գործը յաջող է գնում. բայց թէ արդեօք լաւ է այդ ամեն մի մըջիւնի համար, եթէ նրա վրա նայէք իրբև մի առանձին անհատի վրա, — այդ էլ ինքներդ վճռեցէք:

II

Ափսոս, ընթերցող, որ չենք կարող մտնել մըջիւնաբունի ներսը ու տեսնել նրա շէնքը: Ասենք շատ էլ ցաւելու բան չը կայ. մենք կարող ենք քանդել մըջիւնաբունը և նայել, թէ նեքսեւից ինչպէս է շինված: Դրսեւից մըջիւնների բունը շատ անշէնք, անշնորք բան է. — սրածայր մի հողակոյտ, վրան լիքը փոքրիկ ճիւղերի, ծղօտների, տերևների կտորտանք ու աւազ, — էլ աւելի ոչինչ: Այդ հողակոյտները զանազան մեծութեամբ են լինում. եր-

բեմն շատ մեծերն են պատահում՝ մի քանի ոտնա-
չափ բարձրութեամբ, կարծես խոտադէպեր լինեն։
Բայց նայեցէք այդ արտաքուստ անշնորք շինու-
թեան ներսը։ Տէր Աստուած, քնչքան պուճուրիկ
սենեակներ կան։ Սկզբում այնպէս կը թուի, որ,
ինչպէս առաջ էլ կարծում էիք՝ այդտեղ իսկի կարգ-
չկայ։ Բայց տեսէք, որ այդ սենեակները կանոնա-
ւոր յարկերով են դասաւորված։ Եթէ յարկերը հաշ-
ւելու լինէք, կը զարմանաք, — երբեմն յարկերի
թիւը քառասունի է հասնում։ Քառասուն յարկ,
քսանը՝ գետնի երեսին, քսանը՝ գետնի տակն, —
այդպիսի շինութիւն շինել դեռ մարդկանցից ոչ
մէկի ձեռքովը չի եկել։ Ամեն յարկում լիքը մեծ
ու փոքր սենեակներ են, միացած իրար հետ նեղ
անցքերով, որոնք միջանցքների ձև ունեն։ Բոլոր
յարկերն էլ իրար հետ միջանցքներով են միանում։
Բացի այդ փոքրիկ սենեակներից, որոնք լիքն են
մըջիւնաձագերով, կան ուրիշ մեծերն էլ, — նրանք
հիւրասենեակների ու դահլիճների նման մի բան
են։ Մեծ սենեակները շատ անգամ շատ գեղեցիկ
են շինված լինում — կամարակապ առաստաղ, կա-
նոնաւոր պատեր, հարթ հաւասար յատակ. երբեմն
մեծ սենեակների կամարաձև առաստաղների տակ՝
աւելի պնդութեան և հաստատութեան համար
սիրուն ու նուրբ սիւններ են նեցուկ դնում։ Ինչպէս
տեսնում էք, մըջիւնը միայն օգտակարութեանը չէ
հայում. նրա համար պակաս նշանակութիւն չունի
և շնորքն ու գեղեցկութիւնը, նա շատ մարդկան-

ցից աւելի լաւ է հասկանում, որ ամենից խե-
լօքը՝ օգտակարը դուրեկանի հետ միացնելն է։ Մի ծի-
ծաղէք, օրերի ընթերցողներ։ Մըջիւնները ձեր կար-
ծածի նման լիմար չեն։ Ի՞նչ էք կարծում, ինչի՞
համար են նրանց բնակարանների վերի ներքի յար-
կերը։ Տեսա՞ք, որ չէք իմանում։ Ներքի յարկերում
ձողակներին գիշերներն ու վատ եղանակներին են
պահում, իսկ ցերեկն ու լաւ եղանակներին կրում
են վերի յարկերի սենեակները։ Բոլոր փոքրիկ սե-
նեակները կապված են միջանցքներով գլխաւոր, մեծ
սենեակների հետ. սրանցից ելքեր կան դէպի դուրս։
Մըջիւնաբունի դրսի անցքը մտնելու ու ելնելու դու-
ռն է. հեռատես մըջիւնը գիշերներն ու վատ ե-
ղանակներին այդ դուռը փակում է, որ խոնաւու-
թիւն ու ցուրտ չը թափանցի սենեակների ներսը,
և բացի դրանից արգելք լինի աւազակ — թշնամի-
ների դէմ, որոնք գիշերը հեշտութեամբ կարող են
մտնել մըջիւնանոցը ու շատ վնաս հասցնել նրա
բնակիչներին։ Ասենք, մըջիւնները հարկաւոր դէպ-
քում միայն դուռը փակելով չեն բաւականանում.
նրանց հեռատեսութիւնը այնքան տեղն է հաս-
նում, որ գիշերները դռանը պահպաններ են դը-
նում, որոնք ամբողջ գիշերը հսկում են, չեն քը-
նում և վտանգի ժամանակ իսկոյն իջնում են ներ-
քև ու իմաց տալիս ընկերներին։

Արժէ տեսնել, թէ ինչպէս են մըջիւնները կա-
ռուցանում իրանց բազմաթիւ հասարակական պա-
լատները։ Մէկ էլ տեսար բանւոր մըջիւնները իրար

անցան. որմնադիրները, հիւաններն ու ճարտարապետները դէս-դէն վազ տուին ու սկսեցին բանել իրանց բեխերով, ոտներով ու ամենից աւելի՝ ծնօտներով: Կաւի, հողի մանր կոշտեր ու աւազ է՝ որ զարմանալի արագութեամբ կրում են շինութեան համար նշանակված տեղը: Մի տեղ որմնադիր մըրջիւնները պատ են դնում ու թաղ տալիս: Կամար կապում. ուրիշ տեղ հասարակ բանւորները շինութեան նիւթեր են կրում ու դարսում. մի քանիսը առաստաղ են շինում, միւսները կոլոր սիւնները. ուրիշները սենեակից սենեակ ու մըրջիւնանոցից դուրս ծածկված անցքեր ու միջանցքներ են անցկացնում. ամենքն էլ տաքացել են, ամենքն էլ սովորականից աւելի սիրով են իրար հետ ու ժրաջան, ամենքն էլ ուրախ սրտով բանում են և ուրախութեամբ նայում արագ շինվող մըրջիւնաքաղաքին: Մէջները դէս ու դէն են վազվզում բազմաթիւ մատակարար-մըրջիւններ, որոնք մեծ խնամքով կերակրում են սոված բանւորներին և սիրտ են տալիս նրանց ու նորից գնում ուտելիք ճարելու: Վերջապէս բունը պատրաստ է. փոքրիկ ճիւղերի, յարգի, տերևների կըտորտանք ու աւազ են ածում վրան, շինում են դուրս տանող անցքերը և յոգնած մշակները բնակութիւն են հաստատում իրանց նոր քաղաքում ու սկսում իրանց ամենօրեայ, խաղաղ պարապմունքները: Բայց չը կարծէք թէ բոլոր մըրջիւններն էլ բունները հողից են շինում. — կան այնպիսիներն էլ, որոնք իրանց շէնքերի համար գլխաւորապէս տախ-

տակի սղոցվածք, թեփ են գործ ածում, — ահա, այդ մըրջիւններին են հիւան անուանում: Ասենք այնպիսի մըրջիւններ էլ կան, որոնց կարելի է հիւան անուանել այդ խօսքի բառացի մտքով, որովհետև նրանք իրանց բազմաթիւ շէնքերը կըծելով են փորում հին կաղնի կամ ուռի ծառերի բներում:

III.

Անթե կամ բանւոր մըրջիւնները ոչ միայն բնակարան շինելով են զբաղված. այլ և ամբողջ մըրջիւնանոցի ուտելիքի հոգսն են քաշում: Որձերը, էգերը ու ձագերն ոչ միայն առ հասարակ ոչինչ չեն անում, այլ մինչև անգամ իրանց համար կերակուր ել չեն փնտռում: Որձերն ու էգերը մըրջիւնային պետութեան աղաներն են. նրանց գործը ձագեր բերելն է, այսինքն մըրջիւնանոցի ազգաբնակչութեան բազմացնելը. այդ է նրանց բան ու գործը. ուրիշ բաներում նրանք սարսափելի ծոյլ ու հեշտասէր են. նրանք միայն ուտել, խմել, քնել, քէֆ անել ու անխոնջ բանւոր մըրջիւնների աշխատանքն անխիղճ կերպով վայելել գիտեն, և այդ անպատիժ է մնում. այդ նրանց իրաւունքն է: Պէտք է ենթադրել մինչև անգամ, որ բանւոր մըրջիւններն երեւի իրանց սաստիկ վիրաւորված կը զգային, եթէ որձերն ու էգերը հրաժարվէին նրանց մատուցած ծառայութիւններից, և իրանց համար չափազանց մեծ բախտաւորութիւն են հա-

1006
29127

մարում այդ ձրիակերներին ամեն տեսակ ծառայութիւններ մատուցանելը, նրանց ծուլութիւնն ու աղայութիւնը խրախուսելը: Զարմանալի՝ արարած է բանւոր մըջիւնը: Ի՞նչն է նրան այդքան սերտ կերպով կապում իր աղաների հետ, ի՞նչն է դրդում նրան հլու հնազանդութեամբ կատարել նրանց բոլոր քմահաճութիւնները և այդքան անձնուիրութեամբ աշխատել նրանց համար: Խնչը, չը գիտեմ: Ոչ թէ ես, ինքը մըջիւնն էլ դժուար թէ իմանայ այդ: Խեղճը աչքը բաց է արել այդ կարգերն է տեսել, նրա հայրերի, պապերի, պապի պապերի ժամանակ այդ պէս է եղել, այդպէս էլ կերթայ, նրա կարծիքով ուրիշ տեսակ չի էլ կարող լինել:

Այսպէս ուրեմն բանւոր մըջիւնը բացի իրանից կերակրում է որձերին, էգերին ու ձագուկներին: Ասենք ձագուկները մեղք չունեն. այդ պուճուր ու թոյլ արարածները առանց ուրիշի օգնութեան կերակրվել չեն կարող: Բայց ի՞նչ է ուտում մըջիւնը: Ի՞նչ ուտելիք պէտք է ճարի բանւոր մըջիւնը: Ամեն բան. — ինչ ասես ուտում է. նրա գլխաւոր ուտելիքը հացահատիկները, պտուղները, միջատներն են. մի քանի՝ մինչև անգամ աւելի խոշոր, թէ ողջ թէ սատկած կենդանիներ էլ է ուտում, բայց մըջիւնը աւելի սիրում է զանազան տեսակ քաղցր բաներ՝ մեղր, բոյսերի քաղցր հիւթ, շարբաթ, քաղցրաւենիք, քաղցր խմորեղէններ և այլն: Եւ որքան դժուարութիւնների ու վտանգների են ենթարկվում նրանք երբեմն՝ իրանց այդ քաղցրամոլութեան

պատճառով. մըջիւնն ինքն էլ լաւ գիտէ, որ քաղցրամոլութիւնը եթէ շատ էլ մեծ ախտ չէ, բայց շատ վտանգաւոր բան է: Ասենք մըջիւնը պատահմամբ մտաւ մեղրի բղուղը կամ քաղցրաւենիքի ամանը, կուշտ կերաւ, բերանը քաղցրացրեց ու ուղում է դուրս գալ. բայց տես որ ոտով գլխով այնպէս է խրուել քաղցր հիւթի մէջ, որ դուրս գալու ճար չը կայ...

Այժմ տեսնենք թէ ինչպէս են բանւոր մըջիւնները ճարում կերակուրը: Ճիշդ է, կան այնպիսի մըջիւնանոցներ, որոնց մըջիւնները առանձին-առանձին են ուտելիք փնտռում, բայց առհասարակ մըջիւնները խումբ-խումբ են գնում կերակուր փնտռելու և նրանց այդ զբաղմունքը նոյնքան հետաքրքրական է, որքան և նրանց բան շինելը: Նայեցէք, այ այս բանւոր մըջիւնին, որ սովորականից դուրս շտապելով ու զբաղված մարդու քալումած քով մտնում է բունը ու մի րոպէից լետոյ դուրս է գալիս այնտեղից՝ մի քանի ուրիշ, իրան նման բանւոր մըջիւնների հետ:

Նա գնաց լայտնեց իր ընկերներին, թէ մօտերքում մի տեղ որս կայ, թէ իր ոյժը չի պատում, որ այդ որսը քարշ տայ բունը, այնպէս որ օգնականներ են հարկաւոր իրան:

— Ինչպէս թէ յայտնեց, — կը հարցնէք դուք երևի զարմացած: — Հապա ինչ էիք կարծում. մըջիւնները իրար հետ խօսում են այնպէս, ինչպէս ես ու դուք ենք խօսում միմեանց հետ: Բայց նրանց

խօսակցութիւնը մեր խօսակցութեան իսկի նմանութիւն չունի: Նրանք խօսելիս ձայն չեն հանում, մեզ պէս ձայների միջոցով չեն հաղորդում միմեանց իրանց մտքերն ու մտադրութիւնները, այլ շօշափուկների, բեխերի միջոցով: Եթէ ասածիս չէք հաւատում, ես ձեզ կը պատմեմ մրջիւնների կեանքից մի քանի հետաքրքրական դէպքեր, որոնցով մարդիկ իմացան, թէ մրջիւններն իսկապէս խօսակցում են և երբեմն շատ լաւ հասկանում իրար ասածը: Մի գիտնական մրջիւնների կեանքը ուսումնասիրելու ժամանակ մի անգամ մի բղուղ մեղր է կախ տալիս թոկով առաստաղից. բռնում է մի մրջիւն ու դնում բղուղի մէջ: Քաղցրամուկ մրջիւնը կուշտ ուտում է, թոկովը բարձրանում առաստաղը, պատովը իջնում ու վազում իր բունը: Մի քանի րոպէից յետոյ նա վերադառնում է մի քանի ուրիշ մրջիւնների հետ, որոնք սկսում են մաքրագարդել մեղրը:

Մի ուրիշ գիտնական բռնում է մի քանի հատ մրջիւնաձագ և մի մրջիւնի հետ գնում մի ամանի մէջ: Մի քիչ ժամանակ մեր մրջիւնը շուտաւազ պտոյտ է գալիս, յետոյ թողնում վազ է տալիս մրջիւնանոցը: Մէկ էլ տեսնում է գիտնականը, որ մրջիւնը յետ է գալիս վազելով, յետևիցնէլ վազ են տալիս տասն-քսան ուրիշ մրջիւններ: Բոլորը բարձրանում մտնում են ամանի մէջ, բերաններն են առնում մի մի հատ մրջիւնաձագ ու շտապով դիմում դէպի իրանց բունը:

—Այ, մի դէպք էլ պատմեմ, որ ձեզ կարելի է ծիծաղեցնի էլ: Մի գիտնական քորոցով մի մեծ ճանճ է մեխում սեղանին ու մի մրջիւն բռնում է դնում ճանճի կողքին: Մի քանի րոպէ մեր մրջիւնը չարչարվում է ճանճի վրա, տեսնում է որ ոյժը չէ պատում, մենակ ոչինչ չէ կարող անել, վազում է բունը, իմաց տալիս ընկերներին իր գիւտի մասին: Բայց նրան չեն հաւատում և վերջի վերջոյ մի քանիսը կիսասիրտ հետևում են նրան. վազելով յետ է գալիս մրջիւնը ճանճի մօտ, իսկ նրա յետևից բաւական յետ ընկած՝ դանդաղ քաշ են գալիս մի քանի ուրիշ մրջիւններ: Հասնում է որսին, յետ է նայում տեսնում, որ ընկերները գլուխները դարձրել են ու յետ են գնում բունը. նորից վազում է մեր մրջիւնը, ընկերներին հասնում, չարչարվում է, համոզում է նրանց. նորից սկսում է առաջուայ պատմութիւնը—մի քանիսը նրա յետևից գալիս են դէպի ճանճը՝ բայց տեղ չը հասած յետ են դառնում: Զօր չը կայ, չեն հաւատում մարդիկը. ինչ արած: Բարկանում է մեր մրջիւնը ու սկսում կատաղածի նման ձգձգել ճանճին: Յաղթութիւն,—նրա ծնօտների արանքին մնում է ճանճի թաթը: Վազում է մրջիւնը ընկերների մօտ ճանճի թաթը բերանին. շունչը կտրվում է, քիչ է մնում վայր ընկնի, բայց էլի գոհ է. ուրախ է.—«Առէք, ա՛յ, աչքներդ կոխէք, չէիք հաւատում, թէ որս կայ, տեսէք ու հաւատացէք. դէ, գնանք».—ու քաշ է տալիս հետը հաւատի բերած ընկերներին: Բոլորը

միայն թափվում են խեղճ ճանճի գլխին, պոկում քո-
րոցից՝ ու ուրախ ուրախ քաշ տալիս՝ բռնել։ Դէ,
Հիմա ինչ կասէք, հաւատում էք այժմ, որ մըջիւն-
ները լցնում են իրար հետ ու շօշափուկների մի-
ջոցով հաղորդում միմեանց իրանց մտքերը։
Կան մըջիւններ, որոնք օրէօր ապրում, օր
աշխատում, օր ուտում են, առանց հոգալու պաշար
պատրաստել երկար ժամանակվայ, գոնէ ձմեռվայ
համար, — նրանց համար վաղվայ օրը չը կայ։ Նրանք
միայն այսօրվայ վրա են մտածում։ Բայց բոլոր
մըջիւններն էլ այդպէս անհոգ չեն։ Նրանցից շա-
տերը ձմեռվայ պաշար են պատրաստում։ Նրանց
պաշարը գլխավորապէս զանազան տեսակ հատիկնե-
րից է բաղկացած։ Այդ հատիկները մըջիւնները
շատ անգամ ուղղակի հանդիցն են կրում բոլոր ու
դարձում առանձին խուցերում, որ մեր շտեմարան-
ներին կտրելի է նմանեցնել։ Եթէ մըջիւնի բռնը
ընդարձակ է ու ինքն էլ լաւ տնտես է, հատիկնե-
րի պաշարը ահագին կոյտ է լինում, այնպէս որ
ցորենի, բրնձի կամ մի ուրիշ այդպիսի գին ունե-
ցող հատիկի ամբար գտնելը մի և նոյն է թէ մի
գանձ գտնել։ Բայց, այ, աւելի նշանաւոր մի
բան. — գիտնականները մինչև անգամ ենթադրում
են, որ շատ մըջիւններ իստակում են իրանց բու-
ների մօտի հողը, հատիկներ են կրում ու հերկում,
ցանքս են անում։ Այդ երկրագործ մըջիւններն են,
որոնք, ինչպէս տեսնում էք, իրանց սեփական հան-
դերն ունեն։ Յանաճները ծլում են, հասկ են կա-

պում, հասկերը հասնում են, հատիկները վալը են
թափում և հողագործ մըջիւնը՝ չափազանց գոհ
սրտով իր՝ մէկին չորս, մէկին հինգ բերքից զգու-
շութեամբ հաւաքում է հատիկները ու կրում շտե-
մարանները։

IV

— Լաւ. եթէ երկրագործ մըջիւններ կան,
ինչի՞ չը պէտք է անասնապահ մըջիւններ էլ լինեն,
կը հարցնի երևի ծիծաղելով ընթերցողը։ — Այդպիսի
մըջիւններ էլ կան, կը պատասխանեմ ես ընթերցողին
բոլորովին լուրջ կերպով։ Դէ, բարեհաճեցէք լսել
թէ ինչ եղջիւրաւոր անասուններ են պահում
մըջիւնները։ Մի տեսակ պստիկ, անշէնք անշնորք,
կանաչագոյն միջատ կայ, որ «ափիս» կամ խոտի
ոջիլ է անուանվում։ Խոտի ոջիլ նրա համար են
անուանում ափիսին, որ ինչ բոյսի վրա ասես կայ
այդ միջատից։ Հէնց այդ խոտի ոջիլն է մըջիւնների
կթան անասունը, որին այդ պատճառով շատ ան-
գամ մըջիւնների կով են անուանում։ Այդ միջատի
յետևի մասի վրա խոշորացուցով նայելիս դուք կը
տեսնէք երկու խողովակ, որոնցից ժամանակ առ ժա-
մանակ դուրս է թորում մի տեսակ կալուն ու քաղ-
ցըր հեղուկ, որ մըջիւնները շատ սիրում են։ Բա-
ւական է մարդ իր աչքովը տեսնի, թէ ինչ աստի-
ճան հոգացողութեամբ է մըջիւնը խնամք տանում
իր կովերին, որ էլ ամենեին չը կասկածի, թէ մըր-
ջիւնը իսկապէս չափից դուրս աչքաբաց ու մինչև

անգամ խելօք արարած է: Ամեն տեսակ մեծեղ տես-
ներս հօ մըջիւնի բերանի թուքը դնում է, բայց նա
ոչ միայն ինքը չէ ուտում ավիս, այլ և մեծ ե-
ռանդով պաշտպանում է նրան ուրիշ՝ ավիս ուտող
միջատներից: Տեսէք, մըջիւնների ինչ մեծ բազմու-
թիւն է հաւաքվել այդ փոքրիկ բոյսի վրա: Ինչն է
նրանց գրաւում բերում այդտեղ. ինչո՞ւ են նրանք
առհասարակ սիրում բարձրանալ շատ բոյսերի վրա:

Ահա ինչու. — այդ բոյսերի վրա շատ ավիս-
կայ, վրա են թափվում մըջիւնները, սկսում են լի-
զել նրանց, շոյել ու խտուտ ածել. վերջապէս ա-
փիսը թուլանում, մեղկանում է ու դուրս է թող-
նում իր խողովակից մի կաթիլ պարզ ու քաղցր հե-
ղուկ. մըջիւնը լպստում է այդ կաթիլը ու անուշ
կուլ տալիս, կրկնելով նոյնը մի քանի անգամ մին-
չև լաւ կշտանալը: Մըջիւնն էլի է բերանն առնում
այդ հիւթից ու վազում բունը, ուր նրան անհամ-
բեր սպասում են որձերն, էգերն ու ձագուկնե-
րը, որոնք նոյնպէս չափազանց սիրում են ավի-
սի կաթը: Բայց դրանում դեռ մի առանձին բան
չը կայ: Աւելի զարմանալին այն է, որ մըջիւնը
արածացնում է իր կովերին: Նա մեծ խնամքով
տեղափոխում է նրանց այն ցողուններից, որոնց
հիւթը արածելուց հատել է, նոր ցողունների վրա,
որտեղ նրանք կարող են թարմ ու համեղ կերակուր
գտնել: Նա տանում է նրանց իր բունը լաւ հաս-
կանալով, որ աւելի օգուտ է այդպիսի ընտանի կեն-
դանին տանը՝ ձեռքի տակ ունենալ, քան ստիպված

լինել միշտ նրանց կթելու համար քաշ գալ հեռու
տեղեր: Իր տանը մըջիւնը ավիսին նոյնպիսի հո-
գացողութեամբ է խնամք տանում, ինչպէս բաց օ-
դում, միշտ նրան թարմ ու համեղ կերակուր մա-
տակարարելով: Բայց դեռ էլի ասելու բան կայ:
Մըջիւնը տանում է իր բունը ավիսների ձուերը և
յետոյ, երբ որ ձուերից ավիսաձագեր են դուրս գա-
լիս, նա նրանց դուրս է բերում մըջիւնանոցից լոյս
աշխարհ. այնտեղ մըջիւնանոցի կողքին՝ այն խոտերի
մօտ, որոնց վրա ավիսներին էր տեղափոխել, նա
հողից փոքրիկ շրջապատ է շինում՝ մսուրքի կամ
փարախի նման, ուր ավիսաձագերին անպակաս է
հոգատար խնամք, համեղ կերակուր և պաշտպա-
նութիւն թշնամիների դէմ: Բայց այն էլ պէտք է
ասել, որ ավիսներն էլ երախտագէտ են, շատ սի-
րում են մըջիւններին և ճանաչում են նրանց այն-
պէս, ինչպէս մեր կովերը ճանաչում և սիրում են
իրանց տէրերին: Որպէս զի դուք այն, ինչ որ ես
նոր պատմեցի ավիսների ու մըջիւնների յարաբե-
րութիւնների մասին, հէքիաթ չը համարէք, կը
պատմեմ ձեզ մի շատ նշանաւոր գիտնականի Գար-
վինի դիտածը: Ես հէնց նրա խօսքերով կը պատ-
մեմ, որովհետեւ այդ գիտնականը այնպիսի հասարակ
լեզուով է գրում, որ դուք շատ հեշտ կը հասկա-
նաք: Ահա թէ ինչ է ասում նա. «Ես հեռացրեցի
աւելուկի վրա նստած ավիսների խմբից բոլոր մը-
ջիւններին և մի քանի ժամ շարունակ չէի թող-
նում, որ մըջիւնները մօտենան ավիսներին: Ես հա-

մոզված էի, որ այդքան ժամանակ անցնելուց յետոյ, ամիսները կուզենան իրանց հիւթը արտաթորել: Ես երկար նայում էի նրանց խոշորացոյց ապակիով, բայց ոչ մէկը հիւթ չէր արտաթորում: Յետոյ ես սկսեցի մազի ծալքով շօշափել ու խուտուտ ածել նրանց, որքան կարող էի, նոյն ձևով, ինչ ձևով որ մրջիւններ են նրանց խուտուտ ածում իրանց շօշափուկներով և բեխերով, բայց նրանցից ոչ մէկն էլ հիւթ չը թողեց: Դրանից յետոյ ես մի մրջիւն թողեցի նրանց մօտ, պէտք էր տեսնել թէ ինչպէս կրակ կտրած վազվզում էր նա նրանց շուրջը. ակնյայտնի էր, որ նա իսկոյն նկատեց, թէ ինչ թանգագին նախիր է գտել: Նա իսկոյն սկսեց բեխերով մէկ մէկ խուտուտ ածել ամիսների փորը և ամեն մի ամիս, հէնց որ գգում էր նրա բեխերի շօշափումը, իսկոյն բարձրացնում էր փորը և արտաթորում քաղցր հիւթի պարզ կտիւրը, որ մրջիւնը ագահութեամբ կուլ էր տալիս: Մինչև անգամ ամենամատղաշ ամիսներն էլ այդպէս էին անում...»

Այսպէս է պատմում Դարվինը. իսկ Դարվինի խօսքին չը հաւատալ չի կարելի:

Յիշում էք, ընթերցող, ես մի տեղ ձեզ ասացի, թէ մի քանի մրջիւնանոցում առանձին տեսակ մրջիւններ կան, որոնց ես մեղրաքաղ անուանեցի և որոնք ուրիշ մրջիւններից զանազանվում են իրանց ահագին գնտաձև փորով: Նրանք էլ մի տեսակ կթան կովեր են: Այդ մրջիւններն ուտելիք փնտռելիս փորները լցնում են քաղցր հիւ-

թով, որով նրանք բուժը վերադառնալուց յետոյ կերակրում են իրանց ընկերներին:

Մրջիւնների բներում բացի ամիսներից, շատ տեղ ուրիշ մի քանի միջատներ էլ են լինում, օրինակ, բողջներ, որոնց նոյնպէս ընտանի անասուն կարելի է համարել. այդ միջատներից մի քանիսը մինչև անգամ զրկվել են տեսնելու ընդունակութիւնից, որովհետեւ իրանց ամբողջ կեանքը անց են կացնում մոլթ մրջիւնանոցում՝ առանց ոտը դուրս դնելու նրա շէմքից. իսկ խաւարում ապրողի համար, ինչ խօսք, որ աչքը աւելորդ բան է. դրա համար էլ այդ մրջիւնները աչքից զրկվել են: Դուք ինքներդ, ընթերցողներ, գուցէ տեսած չիմէք մրջիւնանոցների մօտ նեղ, բաւական մաքուր շաւիղներ. բանւոր մրջիւններն են շինել այդ շաւիղները, որ իրանք աւելի հեշտութեամբ ու յարմարութեամբ կարողանան մրջիւնանոցից կերակուր ու պաշար փնտռելու գնալ: Ասում են մինչև անգամ, որ մրջիւնները իրանց հաղորդակցութեան ճանապարհները շինելիս ոչ միայն կրճատում են շաւիղների վրա գտնված բոյսերը, քաղհանք անում, մաքրում, այլ և մանր աւազ են ածում նրանց վրա: Դուք ի հարկէ հասկանում էք բանի էութիւնը: Աչքաբաց մրջիւնը այնտեղ է հասել, որ սկսել է իր համար խճուղիներ ու խճած փողոցներ շինել: Բայց այդ էլ մրջիւնին բաւական չէ. նա շատ անգամ մրջիւնանոցից դէպի զանազան կողմեր և երբեմն շատ հեռու տարածութեամբ ծածկած

անցքեր, միջանցքներ է անցկացնում: Մեծ մասամբ այդ ստորերկրեայ անցքերը անց են կացրած լինում դէպի մրջիւնանոցի մօտակայ բոյսերը, որոնց վրա նստած են լինում մրջիւնի կովերի—ափիսների ամբողջ գաղթականութիւններ: Ծածկած անցքերը մրջիւններին երկու տեսակ օգուտ են տալիս՝ մէկ որ այդ անցքերը շատ յարմար ու մինչև անգամ գեղեցիկ հաղորդակցութեան միջոցներ են կերակուր ու պաշար փնտռելու և ափիսներ կթելու գնացող մրջիւնների համար, երկրորդ՝ որ այդ ստորերկրեայ անցքերը հիանալի պատսպարան են թշնամիներին արշաւանքների ժամանակ:

Բայց ինչ եմ ես ձեզ հէնց միայն այն պատմում, թէ ինչպէս է մրջիւնը բանում, աշխատում, չարչարում, ճանապարհ ու բնակարան շինում, կերակուր ճարում և այլն: Տնաշէնը հօ մէկ մէկ էլ հանգստանում է. չէ որ նրա սիրտն էլ կուզի մի քիչ քէֆ քաշել, ուրախանալ, ով գիտէ և գրծութիւններ անել: Սիրերական հօ չի, որ Աստծու օրը աշխատի, աշխատի ու աշխատի: Ի հարկէ ոչ և գուցէ սխալված չեմ լինի, եթէ ասեմ որ մրջիւնները հանգստանալու ժամանակ աւելի են մարդու ծիծաղ շարժում, քան աշխատելու ժամանակ:

Մրջիւնն էլ իր խաղերը, զուարճութիւնները և մինչև անգամ, ինչպէս մի քանի գիտնականներ պնդում են, իր մարմնամարզական վարժութիւններն ունի: Մրջիւնների կեանքը ուսումնասիրողներից մէկը, օրինակ, պատմում է որ ինքը տեսել է,

թէ ինչպէս «մրջիւնները կանգնում էին յետևի ոտիկների վրա, շօշափուկներովը միմեանց փաղաքշում էին, սուտ կռիւ էին պրծնում իրար հետ ու թագ կենալու նման մի բան էին խաղում»: Ուրիշները շատ անգամ տեսել են, որ մրջիւնները առանց, ըստ երևոյթին, զայրացած լինելու՝ բռնում են միմեանց ոտիկներով ու ծնօտներով, գլորվում թաւալվում են գետնին, բռնում են իրանց ընկերներին ու քաշ տալիս նրանց այնպէս, ինչպէս երեխաները միմեանց շալակ են նստում և այլն: Բանը նրանումն է, որ այդ բոլորը նրանք անում են առանց մի որ և է չար դիտաւորութեան, բոլորովին մտերմաբար, սիրով, և չը նայելով որ շատերը շատ են տաքանում այդ ժամանակ, բայց ոչ մէկը չի վնասվում, այնպէս որ ակամայ մարդ համաձայնում է, թէ այդ բոլորը իսկապէս միայն խաղ ու զուարճութիւն, թէկուզ հէնց մարմնամարզութիւն է:

Եթէ դուք երբ և իցէ լսել էք, թէ ինչպէս է մարդկութիւնը հետզհետէ զարգացել տնտեսական կողմից, դուք անշուշտ կիմանաք, որ մարդիկ ամենից առաջ բացառապէս որսորդութեամբ են պարապելիս եղել ու որսորդութեամբ են իրանց սնունդը ճարելիս եղել. յետոյ մարդս ընտելացրել է մի քանի կենդանիներ ու սկսել է պարապել անասնապահութեամբ: Քանի որ մարդս որսորդութեամբ ու անտնտապահութեամբ է պարապելիս եղել, նա թափառական կեանք է վարելիս եղել, այսինքն նա միշտ՝ իր բոլոր տուն ու տեղով, ունեցած չունեցա-

ծով տեղափոխվելիս է եղել մի տեղից միւս տեղ, ապրելով մի որոշ ժամանակ այնտեղ, որտեղ գազանների ու թռչունների որսը յաջող էր գնում և լաւ արօտ կար ընտանի անասունների համար: Բայց այդպիսով մարդու դրուժինը շատ անապահով էր: Նրա կեանքը կախված էր որսի առատութիւնից: ձմեռվայ պաշար պահելը դժուար էր. բացի դրանից մարդիկ բազմաճանաչով սկսեցին արօտատեղիների պակասութիւն գգալ: Վերջապէս մարդիկ սովորեցին մի քանի բոյսեր ցանել ու հունձ ստանալ, ըսկսեցին հողը հերկել, երկրագործութեամբ պարապել, շարժական վրանների փոխարէն հաստատուն բնակարաններ շինեցին ու սկսեցին նստական կեանք վարել:

Նոյն բանը չը տեսաք արդեօք մրջինների կեանքում: Ի հարկէ, յիշում էք, որ կան բացառապէս որս ճարելով, որսորդութեամբ ապրող մրջիններ, կան անասնապահ-մրջիններ, կան վերջապէս երկրագործ մրջիններ: Ծիծաղելի է, ճիշդ է. բայց մրջինները շատ բանում՝ զարմանալի նման են մարդկանց:

Խելօք կենդանի է մրջինը, խելօք:

V

Ամառ է. յուլիս կամ օգոստոսի հրաշալի օրերից մէկն է: Էգ մրջինները, կամ ինչպէս նըրանց ուրիշ տեսակ անուանում են, մրջինանոցի թագուհիները մրջինանոցներից թռչում են դուրս՝

բաց օդը. նրանց յետեից սլանում են ահագին խմբով թեւաւոր որձերը: Այստեղ, բաց օդում նըրանք անձնատուր են լինում սիրոյ հաճոյքներին: Եթէ մի քիչ յետոյ նայէք նրանց, աչքներիդ չէք հաւատալ, — թե էգերը և թէ որձերը ուժաթափ ընկնում են գետին. — հերիք ինչքան զուարճացան, նրանց համար էլ վերջապէս եկաւ պարտականութիւն կատարելու ժամանակը: Որձերը շատ չանցած սատկում են, իսկ էգերին բանւոր մրջինները չափազանց հոգատարութեամբ շրջապատում են ու զգուշութեամբ տանում բունը: Այդ ժամանակ նըրանց թեւերը թափվում են, կամ եթէ չեն թափվում, իրանք են պոկում, — այդ աշխարհային հաճոյքներից հրաժարվելու ու իրանց սրբազան պարտականութիւնը կատարելուն նուիրվելու նշան է: Ասենք երբեմն էլ բանւոր մրջիններն են կրծելով պոկում որձերի ու էգերի թեւերը, որ նրանք չը կարողանան մրջինանոցից դուրս թռչել, և որ այդպիսով իրանց բանը թեթեւանայ: Մրջինանոցը տարվելուց յետոյ էգը աւամայ սկսում է ձու դնել: Շրջապատված հաւատարիմ աղախիներին, բանւոր մրջինների խմբով, նա սողում է մրջինանոցում ու ձու դընում: Երեւի կը զարմանաք, եթէ ասեմ, որ մի էգ մի քանի հազար ձու է դնում, իսկ բանւոր մրջինները, չնայելով ձուերի այդ մեծ քանակութեան, չեն թողնում որ նրանք մի րոպէ էլ գետնին մնան, իսկոյն վերցնում են ու տանում խուցերը, ուր դարսում են կանոնաւոր կոյտերով: Զու գնելուց պըր-

ծնելուց յետոյ էգն էլ որձերի պէս սատկում է: Բանւորների համար նոր հոգսեր են սկսվում. օրուայ մէջ նրանք մի քանի անգամ մի տեղից միւս տեղ են կրում ձուերը, նայելով թէ տաքութեան և խոնաւութեան ինչ քանակութիւն է հարկաւոր նրանցից մըջիւնաձագեր դուրս գալու համար: Վերջապէս մի քանի օրից յետոյ ձուերից դուրս են գալիս փոքրիկ որդեր, որոնք իսկի նման չեն լինում մեծացած մըջիւններին. դրանք — մըջիւնների թրթուրներն են, որ յետոյ իսկական մըջիւն են դառնալու: Այդ թրթուրները չափազանց շատակեր են և շատ մեծ խնամք կուզեն. այդ պատճառով նրանց աշխարհ գալուց յետոյ բանւոր մըջիւնների հոգսերը աւելանում ու բարդվում են: Այդ բոլոր որդերը կամ թրթուրները սկզբում միմեանցից ոչնչով չեն տարբերվում, բայց վերջը բոլորն էլ միատեսակ մըջիւն չեն դառնում. մի քանիսը թւաւոր էգ են դառնում, տասը-քսանը՝ թւաւոր որձ, իսկ մնացած հարիւրաւոր թրթուրները՝ բանւոր մըջիւններ: Ի՞նչ է դրա պատճառը: Ոմանք ենթադրում են, թէ այդ նրանից է, որ թագուհու բերած ձուերը միատեսակ չեն: Այն ձուերը, որոնցից որձերն են դուրս գալու, նման չեն այն ձուերին, որոնցից էգեր պէտք է դուրս գան. իսկ այն ձուերը, որոնցից բանւորներ են դուրս գալու, բոլորովին տարբեր են թէ առաջին տեսակի և թէ երկրորդ տեսակի ձուերից: Ուրիշներն էլ ուրիշ ենթադրութիւն են անում, նրանք կարծում են, թէ այն

թրթուրներն են որձ ու էգ դառնում, որոնց բանւոր մըջիւնները աւելի լաւ են խնամում ու կերակրում: Այս վերջին ենթադրութիւնը հաւանական է որ ճիշտ լինի, որովհետեւ հաստատ ստուգված բան է, որ բանւոր մըջիւնները հարկաւոր ժամանակ, երբոր ուզենան, կարող են հասարակ բանւոր դառնալու նշանակված թրթուրից որձ կամ էգ դուրս բերել: Իսկապէս ասած՝ գիտնականները այդ երևոյթի պատճառի մասին ոչինչ հաստատ բան չը գիտեն, և ես չեմ ուզում ձեզ մոլորեցնել զանազան կարծիքներ ու ենթադրութիւններ յայտնելով:

Պէտք է տեսնել թէ ինչ իրարանցում է բարձրանում մըջիւնանոցում, երբ թրթուրները սկսում են ձուերից դուրս գալ: Բանւորների սիրտը կարծես փառաւորվում է նայելով այդ պստիկ, թոյլ, բայց չափազանց շատակեր ճուտիկներին: Ամենից առաջ բանւորները նրանց տեղաւորում են փոքրիկ խուցերում և ամեն առաւօտ, եթէ որ շատ ցուրտ ու խոնաւ եղանակ չի լինում, տեղափոխում են նրանց ներքի յարկերի սենեակներից վերին յարկերի սենեակները, ուր արեւի լոյսն ու տաքութիւնը աւելի լաւ են թափանցում: Յետոյ ամեն երեկոյ, որոշեալ ժամանակ, արեւի մտնելուց մի ժամ առաջ, նրանց լետ են բերում ներքի յարկի սենեակները: Իսկ թէնչ էք կարծում, քիչ հոգս չի պատճառում բանւոր մըջիւններին — այժմ արդէն նրանց կարող ենք դայեակ անուանել — դայեակներին այդ թրթուրներին:

դայեակները մի քանի օր անց կ'ընկնեն իրենց տեղերը

կերակրելը: Բանն այն է, որ նրանց համարեա այնպէս պէտք է կերակրել, ինչպէս փոքրիկ երեխաներին են ծիծ տալիս: Ահա ինչպէս է անում դայեակ — մըջիւնը. առաջ ուտելիքը առնում է բերանը, ուր այդ ուտելիքը շրջանման մի հեղուկ է դառնում, յետոյ գլուխը թրթուրի գլխին կպցնելով՝ այդ հեղուկը թափում է նրա բերանը: Պէտք է տեսնել, թէ ինչպէս են թրթուրները գլուխները բարձրացնում ու աղբսալից հայեացքով նայում դայեակներին, երբ որ նրանք մօտներովը անց են կենում, որ մարդ հասկանայ թէ ինչպէս են սովածացել ու կերակուր խնդրում: Թրթուրների մաքրութեան, խտակութեան մասին հոգալն էլ քիչ գլխացաւանք չի բանւորների համար. նրանցից ամեն մէկին օրէնք մի քանի անգամ պէտք է բանւորները լեզուներովն ու ծնօտներովը մաքրեն ու սրբեն, որ նրանք չը հիւանդանան ու գոհ լինեն իրանց վիճակիցը:

— Հապա թնչպէս են այդ որթերը կամ թրթուրները իսկապէս մըջիւն դառնում, կը հարցնէք դուք: — Մի շտապէք և լսեցէք, կասեմ:

Ամեն մի թրթուր առաջ մեծանում է. յետոյ որոշ մեծութեան հասնելով սկսում է բերանից մի տեսակ կպչուն հեղուկ դուրս թողել, որ օդի մէջ մետաքսանման բարակ թելերի ձև է ստանում. թրթուրը սկսում է այդ բարակ թելերի հիւսուածքով հետզհետէ իրան չորս կողմից պատել, մինչև որ նրա շուրջը կազմվում է ձուածակ մի փոքրիկ պարկ որի մէջ նա վերջը մնում է կալանաւորի

նման: Այդ ձուածակ փոքրիկ պարկը բոժոժ է կոչվում և եթէ դուք երբ և իցէ տեսել էք շերամի շինած բոժոժներ, այն ժամանակ հեշտութեամբ կը հասկանաք թէ ինչ է մըջիւնի բոժոժը և թէ ինչպէս է նա շինում այդ բոժոժը: Ահա այդ մըջիւնի թրթուր պարունակող սպիտակ, ձուածակ բոժոժներին է, որ սովորաբար, բոլորովին սխալ կերպով «մըջիւնի ձու» են անուանում հասարակ խօսակցութեան մէջ, մինչդեռ մըջիւնի ձուերը այդ բոժոժներից մօտ հարկւր անգամ փոքր են, այնպէս որ մարդու աչքը դժուար կարող է ջոկել նրանց առանց խոշորացոյցի: Այդ ձուածակ պարկերի ճիշդ անունը հարսնեակ է: Բանւոր մըջիւնները այդ բոժոժներին էլ մեծ ջանքով խնամում են. նրանց էլ այնպէս պահպանում ու տեղափոխում են օրվայ զանազան ժամերին մի սենեակից ուրիշ սենեակ՝ ինչպէս որ թրթուրներին: Ահա այդ սպիտակ պարկի մէջին է թրթուրը իսկական մըջիւն դառնում: Երբ որ մըջիւնը բոլորովին կազմակերպվում պրծնում է, պէտք է դուրս գալ իր բանտից. բայց այդտեղ էլ առանց բանւոր մըջիւնի օգնութեան բանը գլուխ չի գալիս. մի քանի մըջիւն բարձրանում են բոժոժի վրա ու իրանց ծնօտներով կրծոտում բոժոժի այն մասը, որի տակը գտնվում է մըջիւնածաղի գլուխը. երբ որ ծակը այնքան մեծանում է, որ մըջիւնածաղը կարող է միջովը անցնել, բանւորները նրան քաշում դուրս են բերում նեքսակից, զգուշութեամբ հանում են վրայից

բարակ շապիկը, որով պատած են լինում նրա մարմնի բոլոր մասերը, լիզում սրբում են նրան և սկզբում, քանի որ մրջիւնաձազը դեռ պնդվել, ուժի չէ եկել, շատ մեծ հոգատարութեամբ խնամում են նրան։ Այդ բանւոր մրջիւնները, պէտք է համաձայնէք, որ նրանց համար մի տեսակ տատմայր ու մանկաբարձներ են։

Այդ բոլորից յետոյ բանւոր—դաստիարակների պարտականութիւնն է սովորեցնել ձագուկներին այն բոլորը, ինչ որ իրանք գիտեն ու անում են։ Եւ, այդ դժուար բան չի։ Այդ ձագուկները շուտով ամեն բան սովորում են. որովհետեւ մրջիւնի ձագ լինելով՝ մրջիւնների պէս չափից դուրս աչքաբաց ու խելօք են լինում։

VI.

Միւսնոյն մրջիւնանոցի մրջիւնները իրար հետ շատ սիրով, բարեկամաբար են ապրում։ Պէտք է ասել, որ մրջիւնները,—թէեւ այդ ձեզ օտարօտի կը թուի,—զարմանալի սուր ընդունակութիւն ունեն միմեանց ճանաչելու և իրանց հետ ապրողներին օտարներից ջոկելու։ Իսկ օտարներին նրանք չեն սիրում. ուրիշ մրջիւնանոցի բնակիչներին նրանք իրանց ոխերիմ թշնամի են համարում, հալածում են նրան չափազանց անգութ կերպով և երբեմն ձեռք չեն քաշում, մինչև որ չեն սատկացնում։ Վայ է, եթէ մի աներկիւղ մրջիւն գիտմամբ կամ պատահմամբ՝ չեմ ասում օտար մրջիւնաբուն մտնի,

այլ ոտ դնի այնպիսի շաւղի վրա, որ իրան համայնքին չի պատկանում,—խեղճի հոգին կը հանեն, կը վռնդեն, կը կծոտեն, կը սատկեցնեն, ով է իմանում՝ և ողջ-ողջ ուտեն։ Բոլորովին ուրիշ կերպ են վերաբերվում նրանք իրանց ընկեր մրջիւնին, եթէ բան է նա պատահմամբ մոլորված, կորած է եղել մի քանի օր իւր մրջիւնանոցից հեռու ու վերադարձել է։ Նրա վերադարձը օտար մրջիւնի գալուստի նման շուտով նկատում են, բայց այնպէս չեն ընդունում, ինչպէս օտարին. ընդհակառակը նրան դիմաւորում են զգուանքով, լիզում, սրբում են նրա մարմինը, կերակրում են նրան. մի խօսքով ամենքն էլ մի կերպով յայտնում են իրանց ուրախութիւնը, որ նա վերադարձել է։ Ես ձեզ մի քանի հետաքրքրական գէպքեր կը պատմեմ մրջիւնների կեանքից, որ դուք լաւ հասկանաք, թէ ինչ աստիճանի զարմանալի ընդունակութիւն ունին մրջիւնները իրանց ընկերներին օտարներից ջոկելու համար։

Փորձեր են արել, մրջիւնանոցից գիտմամբ մի քանի մրջիւն են վերցրել ու օրերով, մինչև անգամ շաբաթներով, փակել են մի ծածուկ տեղ՝ ենթադրելով, որ եթէ այդքան ժամանակ անցնելուց յետոյ ընկերները նրան տեսնեն, էլ չեն ճանաչի։ Բայց բանից դուրս է եկել, որ հէնց որ բանտարկվածներին թողել են մրջիւնաբունը, իսկոյն բոլորն էլ նրանց ճանաչել են, ուրախ-ուրախ ընդունել են ու սովորականից դուրս քնքշութեամբ փայփայելով՝ տարել

են ներքին սենեակները: Բայց փորձեցէք նրանց բուռն մի օտար մըջիւն գցել, տեսէք գլուխը քնչ կը բերեն, կամ կը սատկացնեն կամ՝ ամենաքիչը՝ ամենախայտառակ կերպով կը վռնդեն: Ահա մի ուրիշ նոյն տեսակ դէպք էլ. փորձի համար վերցրել են երկու խումբ մըջիւններ երկու զանազան մըջիւնանոցից ու առանձին առանձին գցել՝ բերանը լաջակի կտոր քաշած՝ ապակեայ երկու ամանի մէջ. յետոյ ամանները դրել են այդ երկու մըջիւնանոցներէ մէկի մօտ: Ճիշտ է, այդ մըջիւնաբաւնի մըջիւնները տեսնելով, որ իրանց ընկերները բանտարկված են, փորձ չէին անում, ոչ էլ մինչև անգամ ցանկութիւն ցոյց տալիս նրանց ազատելու, բայց պէտք էր տեսնել, թէ ինչպիսի կատաղութեամբ էին յարձակվում նրանք բանտարկված օտար մըջիւնների վրա. վազէվազ բարձրանալով ամանի վրա, մոլորվել էին ամանի բերանին քաշած լաջակի գլխին, աշխատում էին գլուխները անց կացնել լաջաքի ծակերով ու կտոր-կտոր անել ատելի օտար մըջիւններին: Այդ վերջին դէպքի հիման վրա դուք, ընթերցողներ, կարելի է այնպիսի կարծիք կազմէք, թէ մըջիւնների մէջ օտարներին տտելու զգացմունքը աւելի զօրեղ է քան իրանց ընկերներէն սիրելու զգացմունքը, ապա թէ ոչ նրանք կաշխատէին ազատել գերութիւնից իրանց ընկերներին կամ գոնէ կերակրել նրանց ու մխիթարել գերութեան մէջ: Ճիշտ է, կարելի կը լինէր այդպիսի ենթադրութիւն անել, եթէ որ բոլորովին հակառակը ապացուցանող օրինակներ

չը լինէր: Դիտողները այնպիսի դէպքեր են պատմում, որոնք ցոյց են տալիս, թէ մըջիւնը՝ ընդհակառակը սաստիկ սիրում է իւր ընկերներին ու շատ սրտացաւութեամբ է վերաբերվում դէպի նրանց, երբ որ նրանց մի անբախտութիւն է պատահում: Օրինակ՝ հաստատ յայտնի է, որ նրանք վերցնում են գետնից վիրաւորվածներին ու տկարներին և տանում մըջիւնանոց, ուր նրանց ամենամեծ հոգատարութեամբ պահում ու խնամում են: Իսկ երբ որ մըջիւնը տեսնում է, որ ընկերը շատ վատ է, լաւանալու յոյս չի տալիս ու պէտք է սատկի վէրքերից կամ տկարութիւնից, ընդհակառակը նրան դուրս է անում մըջիւնանոցից ու թողնում անխնամ: Դուք լաւ դիտէք, թէ որքան դործ ու հոգս ունին բանուոր մըջիւնները, որքան պարտականութիւններ ունին կատարելու, այնպէս որ դուք ներողամիտ կը լինէք, որ նրանք այդպէս անգութ կերպով են վերաբերվում իրանց անյուսալի տկար ընկերներին:

Դուք տեսաք արդէն, որ մըջիւնները շատ լիցնամաբար են վերաբերվում օտար մըջիւններին: Ուրեմն դուք չէք զարմանայ, եթէ ասեմ ձեզ, որ զտնազան մըջիւնաբների մըջիւնները իրար դէմ պատերազմ են մղում, ճակատամարտներ են ունենում, գերի են առնում, լրտեսներ են ուղարկում, մի խօսքով անում են այն ամենը, — ինչ որ մարդկանց կանոնաւոր զօրքերն են անում: Չափազանց հետաքրքրական տեսարաններ են ներկայացնում մըջիւնների պատերազմներն ու կռիւները: Մըջիւնների

պատերազմների նպատակը նոյնն է, ինչ որ մարդկանց պատերազմներինը՝ — աւերում, կողոպտում են թշնամիների տուն ու տեղը, ունեցած չունեցածը, հափառակորդներին գերի են տանում, որ յետոյ նրանց բանեցնել տան իրանց համար: Երևակայեցէք մրջիւնների պատերազմի հետեւալ տեսարանը: Շէկ մրջիւնները վճռել են արշաւանք գործել սև մրջիւնների վրա: Սևերը չեն կարծում, որ իրանց վրա յարձակվող կը լինի և զբաղված են իրանց խաղաղ գործերով՝ նորոգում են իրանց բնակարանը, կերակուր են տալիս ձագերին, պաշար են կրում տուն: Յանկարծ բանուր սև մրջիւններից մի քանիսը նկատում են, որ հեռվում՝ իրանց մրջիւնանոցի շաւղով ինչ որ մի շիկագոյն ժապաւէնի նման բան է շարժվում. իրար են անցնում սև բանուրները, գլխապատառ վազում են իրանց բունը, յայտնում են բոլորին ու աղմուկ բարձրացնում: Թընդաց մեծագլուխ սև զինուորների սիրտը, շփոթվեցին հասարակ բանուրները, անխուսափելի մահուան մօտենալը զգացին գոնջագլուխ կոյրերը: Բայց ինչ արած, պէտք է մինչև արեան վերջին կաթիլը պաշտպանել հայրենի բունը, սիրելի ձագուկներին, ընտանի կենդանիներին ու բոլոր ունեցած չունեցածը: Բոլորը դուրս են թափվում մրջիւնանոցից, քաջ պահապաններ են դնում դրան մուտքի մօտ ու ըստ պատում են թշնամուն: Իսկ տհարկու ալիքը հետգհետէ տւելի ու տւելի մօտենում է: Լաւ նայեցէք այդ շարժուն շիկագոյն ժապաւէնին, — ի՜նչ կարգ

ու կանոնով է կազմված: Առաջից վազելով գալիս են մի քանի մեծագլուխ տեղեկաբերներ ու լըրտեսներ. առաջապահ գունդը և զօրքի աջ ու ձախ թւերը բաղկացած են զինուոր — մրջիւնների կանոնաւոր շարքերից. նրանց յետևից՝ ոչ այնքան կարգաւորված՝ գալիս են հասարակ բանուրները. — այդ խաղաղ քաղաքացիներից հաւաքված կամաւորների զօրագունդն է: Զինուորների շարքերի կողքից վազ են տալիս մի քանի մեծագլուխ մրջիւններ, — դրանք նրանց զօրապետները, հրամանատարներն են, որոնք արշաւանքի ժամանակ առաջնորդում են մրջիւններին և նրանց տարօրինակ, ինչ ու ձեզ համար անհասկանալի պատուէրներ են տալիս: Վերջապէս զօրքը տեղ է հասնում և սկսվում է զարհուրելի, արիւնահեղ ճակատամարտ: Սկսում են կռւել ամուր ծնօտներով. կռւում են անկանոն խմբերով, կռւում են և ջուկ-ջուկ: Ահա երկու կտրիճ իրար են կպել ծնօտներով և նրանցից մէկը աշխատում է փորովը խփել միւսի վէրքին: Ի՜նչ է անում այդ, ինչո՞ւ է աշխատում փորովը խփել վէրքին: Ահա բանը ինչու՞ն է: Նրա փորից դուրս է թափվում մի տեսակ կծու հիւթ, թոյն, որ մրջիւնային թթւուտ է կոչվում. եթէ այդ հիւթը ընկնի վէրքի բացուածքի վրա, մրջիւնի բանը պրծել է, վախճանն եկել է: Մի այստեղ նայեցէք, թէ ինչ ծիծաղելի տեսարան է. մի քանի փոքրիկ շէկ բանուր — մրջիւններ շրջապատել են մի սև զինուորի և կատաղութեամբ քաշքշում են նրան, վերջապէս շէկ կտրիճներից

մէկը օգտուելով յարմար ըռպէից բարձրանում է նը-
րա մէջքի վրա և ծնօտների արագ շարժումով կը-
ծում, պոկում է նրա մեծ գլուխը: Մեռաւ մեծա-
գլուխ հերոսը: Մըջիւնանոցի դրան մօտ էլ ահա-
գին տուր ու դմբոց է բարձրացել. շէկերը աշխա-
տում են մի կերպ մըջիւնանոցը մտնել. վերջապէս
նրանց յաջողում է յաղթել պահապաններին. խեղ-
ճերը հերոսաբար մեռան պաշտպանելով իրանց պահ-
պանութեան յանձնված մուտքը: Շէկերը խառն ի
խուռն, բազմութեամբ ներս են թափվում սևերի
բունը, ճանկում են ձագուկներին, բոժոժները, պա-
շարեղէնը և վազէվազ վերադառնում իրանց մըջիւ-
նանոցը: Իսկ զրսում կռիւր զեռ շարունակվում է,
թէև աւելի հանդարտ, որովհետև յարձակվողները
արդէն հասել են իրանց նպատակին: Շէկերը յաղ-
թեցին, ահա նրանք վազելով վերադառնում են
իրանց բունը՝ բերաններին բռնած սևամորթ-ձա-
գուկներ, գերիներ, բոժոժներ, հատիկներ և մին-
չև անգամ սև մըջիւնների դիակներ, որոնց նրանք
պէտք է տանը անուշ անեն:

Տխուր տեսարան. աւերմունք և մահ. բունը
քանդված, բոժոժները ցիր ու ցան, պատերազմի
դաշտը ծածկված դիակներով, կտրված գլուխներով,
ոտներով ու ծնօտներով . . . Դիակների մէջ պը-
տոյտ են գալիս մի քանի շէկ ու սև մըջիւններ.
նրանք գետնից ժողովում են վիրաւորվածներին ու
անգամաբեկվածներին և տանում են իրանց մըջիւ-

նանոցները՝ ձեռքներից եկած օգնութիւնը հասցնե-
լու համար:

Ահա այդպիսի տեսարան է հանդիսացնում
մըջիւնների պատերազմը:

Բայց շէկերին ինչք են պէտք սև մըջիւնները.
ինչո՞ւ են շէկերը յաղթութիւնից յետոյ սևերին ու
նրանց բոժոժները տանում իրանց բունը:— Դուք
իհարկէ յիշում էք, որ վերև մի տեղ ասեցի, թէ
ստրուկ մըջիւններ կան: Ահա այդ սև գերիները
պէտք է ստրուկների պաշտօն կատարեն իրանց տէ-
րերի— շէկերի մըջիւնանոցում. նոյն բախտին կար-
ժանանան և այն սև մըջիւնաձագերը, որոնք դուրս
են գալիս նրանց մըջիւնանոցից՝ շէկերի աւար առած
բոժոժներից: Զանազան մըջիւնանոցներում ստրուկ-
ների պաշտօնն ու գրութիւնը տարբեր են: Այնպէս
տեղ կայ, որ ստրուկները աշխատում են մըջիւնանոցի
ուրիշ բանւորների հետ ու նրանց հաւասար դա-
յեակների, մատակարարների, որմնադիրների, որս
ճարողների և այլն պաշտօն են կատարում. այնպէս
տեղ էլ կայ, որ ստրկատէրերը նրանց մըջիւնանո-
ցի շէմքից դուրս չեն թողնում, այնպէս որ նրանք
պէտք է միայն տան գործերով պարապեն մըջիւ-
նանոցի մէջ, այսինքն պէտք է իրանց տէրերի ձա-
գուկներին պահեն ու կերակրեն: Վերջին դէպքում՝
մի մըջիւնանոցից ուրիշ մըջիւնանոց տեղափոխելիս
ստրկատէրերը չեն թողնում որ ստրուկները ոտով
գնան, այլ իրանք են նրանց վերցնում տանում,
երևի վախենալով, որ չըլինի թէ նրանք յարմար

ժամանակից օգուտ քաղելով՝ փախչեն իրանց հարեանի մըջիւնանոցը: Աերևը լիշած երկու դէպքումն էլ ստրուկների դրուծիւնը շատ էլ անտանելի չէ և համարեա ոչնչով չէ զանազանվում իրանց բանւոր տէրերի դրուծիւնից: Նոյնը չէ կարելի ասել այն մըջիւնանոցների ստրուկների մասին, որոնց տէրերը այն աստիճան փչացած են, որ ոչինչ չեն անում: Այդտեղի բանւոր մըջիւններին որ տեսնէք. աչքներիդ չէք հաւատալ, այնքան ծուլացել են, որ իսկի բանւորի նման չեն: Միակ գործը, որ նրանց կարծիքով՝ իրանց պատուից ստոր չէ, — այդ պատերազմն է, որ նրանց միջոց է տալիս աւելացնելու իրանց ստրուկների թիւը նոր գերիներով: Ուրիշ բաներում այդ աղաները բոլորովին անպէտք, ողորմելի արարածներ են:

Ծիծաղելի դէպք են պատմում նրանց մասին: Բանն այն է, որ նրանք ոչ միայն իրանց համար բռն շինել չը գիտեն, կերակուրը իրանք չեն ճարում ու ձագուկներին խնամելու շնորհք չունեն, այլ մինչև անգամ պատրաստ կերակուրը առանց ստրուկների օգնութեան չեն կարողանում ուտել: այդ ամենը, մինչև անգամ՝ ինչպէս տեսնում էք, տէրերին կերակուր ուտեցնելը ստրուկների վզին է դրած: Այժմ դուք հեշտութեամբ կարող էք երևակայել, թէ ինչ անօգնական և ծիծաղելի դրուծիւն կը լինի տէրերի դրուծիւնը, եթէ մէկը վերցնի ու բոլոր ստրուկներին նրանցից հեռացնի: Մի կատակասէր գիտող մի անգամ այգպիսի փորձ է արել և

ի՛նչ. աղա — մըջիւններից շատերը սոված սատկել են. աւելի պինդ կազմուածք ունեցողները սաստիկ թուլացել ու նիհարել են քաղցածութիւնից, և անչափ ուրախացել են, երբ որ նորից նրանց մօտ մի քանի ստրուկ մըջիւն են թողել, որոնք իսկոյն սկսել են նրանց լիզել, մաքրել ու կերակրել: Այդ ծայլ աղաները զրկվել են մինչև անգամ շարժվելու ընդունակութիւնից, այնպէս որ ստրուկները պէտք է նրանց վերցնեն տանեն, եթէ մի որևէ պատճառով՝ օրինակ թշնամիների աւերումից լետոյ՝ պէտք լինի փոխվել մի նոր մըջիւնաբուն:

Եթէ որ մինչև այժմ ձեր լսածը, կարգացածը շատ էլ զարմանալի չէ ձեր կարծիքով, և չէ ցոյց տալիս, թէ մըջիւնները շատ խելօք արարածներ են, ես, պատմութիւնս վերջացնելու համար՝ մի վերջին աստիճանի հետաքրքրական դէպքը կը հաղորդեմ ձեզ նրանց կեանքից: Ահա թէ ինչ է պատմում Պօխտ անունով գիտնականը, իր մի բարեկամի փորձի մասին:

Մըջիւնները ուտում, փչացնում էին նրա պարտեզի կեռասը-բալին. նրանց ոտը այդ ծառից կտրելու համար՝ նա ծառի բունին օղաձև, մի մատի լայնութեամբ՝ չիբուխի միջից քերած՝ թամբաքուլի մրուր քսեց: Ահագին խմբով ծառը բարձրացող մըջիւնները հէնց որ այդ սօսանձանման ու գարշահոտ օղակին հասան, գլուխները շուռ տուին ու լետ գնացին: Այն մըջիւնները, որոնք ծառի վրա էին և ուղում էին ցած իջնել, չհամարձակվեցին անց կենալ օղակի վրայով. նրանք նորից վեր բարձրացան

ու ճիւղերի վրայից իրանց վայր գցեցին։ Այդպիսով կարծ ժամանակում նրանք համարեա բոլորը քաշվեցին ծառից։ Բայց մի ժամանակից յետոյ մըջիւնները էլի սկսեցին ծառի բունովը վեր բարձրանալ։ Նրանցից ամեն մէկը բերանին բռնած տանում էր մի կտոր հող։ Հասնելով օղակին նրանք սկսեցին ամենայն զգուշութեամբ հողի կտորները մէկ-մէկի մօտ թամբաքուռի մըուրի վրա դնել, այնպէս որ քիչ-քիչ կազմվեց կարգին խճուղի, որը նրանք մեծ խնամքով ու ջանքով տրորելով, պնդացրին ու լայնացրին։ Յետոյ, երբ որ կէս մատի լայնութեամբ շերտ կազմվեց, մըջիւնները բոլորովին անվտանգ կերպով սկսեցին երկայն շարքով բարձրանալ ծառի վրա և շուտով ծառը ծածկվեց աւերիչ մըջիւնների այնպիսի բազմութեամբ, որ սևացաւ. . . »

Մարդ որ նայում է մըջիւնին, չէ ուզում հաւատալ, թէ այդ հասարակ միջատի մէջ այդքան խելք ու շնորհք կայ։ Սակայն, էլի կրկնում եմ, այն բոլորը, որ ես նոր ձեզ պատմեցի, հէքեաթ ու հնարովի բաներ չեն, այլ բազմաթիւ գիտնականների ճիշտ դիտողութիւններ, գիտնականների, որոնք տարիներով ուշադրութեամբ ուսումնասիրել են մըջիւնների կեանքը։

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0082748

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱՆԻԹԵԱՄԲ

ԱՐՆԱԳԻՆ, Լէօի.	5 Կ.
ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐ ՏԻԿԻՆ, տ. Գանիէրի,	
արտատպած «Մշակ» լրագրից.	5 »
ԵՂԱՅՐԸ ԵՂԲՕՐ ԳԷՄ, Թ. Յ. Օ. .	5 »
ՊՍՏԻԿ Է ԲԱՅՑ ՉՍՏԻԿ Է, Լուսկեվիչի,	
Թարգմ. Տ. Յովհաննիսեան.	5 »

ԳԻՆԸ 5 ԿՈՊ.

ԴԻՃԵԼ՝

Тифлисъ, Куки, Реутовская № 13,

Иосифу Караеву.